

Národné a nadnárodné aspekty slovenskej literárnej moderny

MÁRIA BÁTOROVÁ

Tento text vznikol na základe príspevku pre medzinárodnú komparatistickú konferenciu „Národné a postnárodné rámce v európskych literatúrach“, ktorá sa konala 12. – 13. februára 2020 v Ústave svetovej literatúry SAV.^{*} Ak hovoríme o „postnárodnom“¹ v názve konferencie, logicky sa pýtame aj na „prednárodné“, v ktorom ide o stredoveké usporiadanie krajín Európy, menovite pred Vestfálskym mierom, ktorým sa skončila tridsaťročná vojna v roku 1648. Po ňom sa začína vývin jednotlivých štátov, ako ich poznáme v Európe dnes. Iste sa zhodneme na tom, že tu prvotne ide o politické kategórie, o vznik národov neskôr v 19. storočí a tie ako štáty a osobitné jednotky existujú, aj v rámci Európskej únie, dodnes. Pri vzniku EÚ a pri vstupe ďalších a nových štátov do tohto spoločenstva sa dohodol spoločný postup prevažne v hospodárskej oblasti, no kultúra, umenie a literatúra, ako bolo deklarované, keď sa EÚ konštituovala, sa má zachovať a pestovať v každom z *národných* spoločenstiev. Aj preto v predloženej štúdii nehovoríme o postnárodných aspektoch, ale o nadnárodných aspektoch slovenskej literárnej moderny, keďže vo výskume, ktorý tvorí materiálové podložie teoretického rámca tejto štúdie, sú autori a texty práve z obdobia moderny, ako ju vnímam a teoreticky opodstatňujem v predošlých, už publikovaných štúdiách.

Pojmy ako postnárodný a globalizácia súvisia s technickými vymoženosťami, informačnými technológiami, internetovou sieťou a komunikáciou presne tak, ako vznik moderny podmienili parné lokomotívy, telegraf, film a iné „zázračné“ veci techniky druhej polovice a konca 19. storočia. Vedomie prepojenia, duch spolupatričnosti, prináležania k istej úrovni povedomia hodnôt predstavoval pred technikou kresťanský univerzalizmus. Kresťanské duchovné prúdenia a význam technických vymožeností pre človeka vôbec nemusia byť v protiklade, ak sa technika nezneužíva. Väčšinou sa však tomu nevyhne. Podobne je to s humanitnými vedami.²

V roku 1998 deklaroval Jürgen Habermas tézu o „postnárodnom“ vývine. Zaujímavé na jeho prezentácii a dokazovaní tohto pojmu je, že ho dokladá z historického kontextu, ktorý stavia precízne a logicky, čiže tradične. Pojem postnárodný (tak ako kedysi pojem národný) je konštrukt. Habermas vychádzal zo svojej teórie

* Text je výstupom výskumného projektu VEGA č. 2/0026/19 „Literárny/umelecký artefakt a jeho kontexty (Komparatistika a sociálne vedy)“.

racionálneho diskurzu, opierajúcej sa o osvietenskú tradíciu, o „demokratickú deliberáciu“ so zapojením verejnosti. Ide o mechanizmus diskusie, do ktorej sa všetci účastníci zapájajú bez záujmu stoj čo stoj vyhrať a sú schopní uznať lepší, t. j. racionálnejší argument. Ide o zvažovanie politiky, ide o konsenzus a o uznanie toho, čo sa spoločne dohodlo ako správnejšie. Habermasov predpoklad je však pre oblasť politiky len ilúziou. Iná filozofka, Hannah Arendt (2002), poučená skúsenosťou s nemeckým fašizmom, upozorňuje na úlohu verejnosti v demokracii a uvádza pádny argument voči Habermasovmu predpokladu racionálneho uvažovania, a to, že konsenzus verejnosti vytvárajú väčšinou neracionálne aspekty. Často sú argumentmi obrazy, piesne, zvuky.

Aj keď duch a umelecké prúdenia nepoznajú hranice a idú ponad ne, vedome akceptujeme individuálny historický vývin krajiny, ktorej umeniu sa výskumne venujeme. Kým „postnárodný“ je pojem politický, a teda môže byť predmetom politologických analýz (na ktoré má však literárna veda veľmi nespohľadlivé inštrumentárium a metódy), pojem „nadväzný“ smeruje významovo k tomu, čo existujúce národy spája, k všeludskému, základnému, antropologickému, čo zásadne súvisí s umeleckou (aj vedeckou) tvorbou v mnohorakom slova zmysle.

Vnímať pojem postnárodný ako relevantný v humanitnej oblasti znamená pohybovať sa v neexistujúcej ilúzii. V oblasti literatúry a literárnej komparistiky berieme do úvahy reálne existujúce literárne diela; konkrétne texty jednotlivých literatúr a ich analýzy môžu potom slúžiť ako podklad pre porovnávanie.

V oblasti spoločenskej, v nadväznosti na politickú a vychádzajúc z Habermasa, už však existujú teórie Axela Honnetha, ktoré sa zaoberajú postetickými spoločenskými procesmi a rozpracúvajú teóriu uznania ako kľúčovú na udržanie rovnováhy medzi jednotlivcami a aj štátmi (1990, 65 – 68; 1994; 2018). Honneth neberie do úvahy tradičné etické hodnoty a stavia na diverzných hodnotách, ktoré sa majú vzájomne rešpektovať a uznať. Podľa nášho názoru reálnejšie sa otázkou uznania v politike a v spoločenských procesoch zaoberajú teórie Erika Ringmara (1996). Vychádzajúc z Hegla, Ringmarov model zápasu o uznanie posúva do popredia faktor identity jednotlivcov a spoločenstva – teda určitej intersubjektívne konštituovanej predstavy či opisu jednotlivca a spoločenstva. Uznanie ako etická kategória je podnetom mnohých spoločenských a politických zápasov, ktoré ako sociálne mechanizmy vyúsťujú do politických aktivít a až revolučných hnutí.³

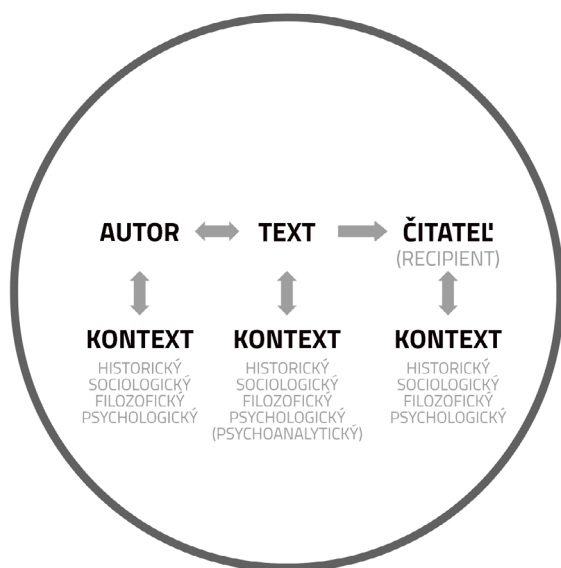
Existujú rôzne prepájajúce – nadväzné – a zároveň diferenciacne pojmy, ktoré sa v rámci priestoru a času individualizujú v rozličných krajinách vždy inak v súvislosti s historickým kontextom a individuálnym autorským kontextom, autorskou životnou situáciou, ako aj s konkrétnym čitateľom (kritikom, literárnym vedcom, percipientom, ktorý nie je anonymný). K takým pojmom patria umelecky a literárne, ale aj historicko-spoločensky podmienený pojem moderna, text, identita či politicky podmienené slovo disent, vnútorná emigrácia atď.

Pojem moderna⁴ je strešný – „nadväzný“: v jednotlivých kultúrach nadobúda individualizovanú podobu, pritom obsahuje aj nadväzné – t. j. individualizovane spoločné – znaky. Preto si jednotlivé umenovedy pridávajú až do súčasnosti k slovu moderna prívlastok svojej krajiny, napr. francúzska moderna, alebo konkrétneho

mesta, napr. viedenská moderna a i.⁵ Aj keď sú spomenuté pojmy nadnárodné, jasne cez konkrétne umelecké diela vidíme ich afinitu k histórii a spoločensko-politickým pomeroch konkrétneho prostredia. Najlepšie túto diferenciu pochopíme azda na príklade pojmu text: jedna z jeho definícií, prijímaná v západnej literárnej vede, pokladá za text to, čo bolo recipované, teda publikované. Toto však neplatí napríklad v strednej Európe druhej polovice 20. storočia, kde celá plejáda autorov a autoriek trpiacich pod rôznymi typmi hegemonií „koloniálnych“ ideológií prešla do „vnútornej emigrácie“⁶. Autori – disidenti síce písali, ale publikovať nemohli. Len v samizdatoch alebo v zahraničných časopisoch a vydavateľstvách.⁷

Väčšinou nespracovaných, pretože za socializmu tabuizovaných problematiku bolo potrebné uchopiť komplexne, aby sa dala vysvetliť. Na výskum tabuizovaných tém sme za desaťročia vyvinuli literárnovednú metódu výskumu, ktorá platí nielen na tabuizované témy, ale možno ju považovať za univerzálne, a teda nadnárodne platnú: metódu analytickej literárnovednej identifikácie literárneho textu v kontextoch, pričom berieme do úvahy kategóriu autora a konkrétneho (nie anonymného) čitateľa. Pri porovnávaní berieme podľa Dionýza Ďurišina do úvahy predovšetkým typologické a genetické súvislosti zistených výsledkov. Táto metóda sa vyznačuje väčšou komplexnosťou a analytickosťou prostredníctvom podložených argumentov ako ľubovoľné postmoderné určenie „uzlov, sietí“ atď. a vedome smeruje k nadnárodným kategóriám a ku kulturológii. Je to metóda, ktorá vedome paralelne existuje popri intencionálne ideologickom postmodernom určovaní estetických a umeleckých hodnôt vôbec.

Ak nezakryte považujeme literatúru za komunikáciu v rámci kultúry a umenia, nadväzujeme na komunikačný vzorec Nitrianskej školy komunikácie (Anton Popovič, František Miko, Tibor Žilka, Peter Liba a i.) A – T – Č (autor – text – čitateľ; neskôr doplnený aj o iné entity, ako tradícia atď.). Teoretici Nitrianskej školy hovorili aj o kontextoch, Miko však len z hľadiska autora v otázke viazanosti na estetiku alebo význam textu a Liba, ktorý považoval kontext za „jadro poznávania“ (2001, 42). V našom modeli však pri každom z troch členov vzorca berieme do úvahy jeho vlastné kontexty, keďže spoločensko-politická a následne životná situácia práve alternatívnych autorov – disidentov – spôsobovala, že ich diela vyšli v inom čase, ako boli napísané, a teda prichádzali do úplne iných kontextov, aké mal autor. Ide o výskumný proces, pri ktorom dochádza k dekonštrukcii starých, zaužívaných poznatkov a zároveň ku konštrukcii nových informácií. Tým nadobúda zdanlivo statická a rigidná konštrukcia vzorca – opakujúcich sa, akoby tých istých, kontextov – vnútornú dynamiku:

Obr. 1: Komunikačný model interpretácie textu

Tento teoretický koncept sme v praxi predstavili v *kontextových monografiách*⁸, ktoré po prvýkrát rekonštruovali tabuizované osobnosti slovenskej literatúry a zároveň osvetlili, často tiež po prvýkrát, ich doposiaľ tabuizované alebo posunuto interpretované životné osudy a diela v kontextoch.⁹

Teoretický model bol prezentovaný na 21. svetovom komparatistickom kongrese vo Viedni v roku 2016.¹⁰ Na jeho základe bol následne koncipovaný výskumný projekt a vygenerovaný šestnásťčlenný interdisciplinárny tím vedcov a vedkýň zo Slovenskej akadémie vied a Univerzity Komenského pre projekt APVV, ktorý však nebol tomuto tímu priznaný. Podstatné tézy tohto projektu publikovala hlavná riešiteľka v článku „Nové metódy a možnosti výskumu v humanitných a spoločenských vedách“ (Bátorová 2018).

Aj keď v súčasnej slovenskej literárnej vede sú preferencie trochu oneskorene orientované na postmoderné teórie či metódy skúmania a rekonštrukcie literárnych dejín¹¹, nazdávame sa, že sme v súlade s nadnárodným trendom teórií literárnovedného skúmania, ak sa zaujímate o kategóriu autora a jeho historický, sociologický, filozofický a iný kontext. Riaditeľka Inštitútu germanistiky a komparatistiky na Bochumskej univerzite, profesorka Monika Schmitz-Emans píše:

„Literárna teória a literárna veda vymedzujú modernú literatúru ako priestor vyrovnávania sa so „subjektom“, v ktorom nadobúdajú platnosť kontroverzné tendencie. [...] Práve v literárnom priestore stoja tendencie k demontáži subjektu oproti tendenciám jeho sebaopotvrdenia, analogicky k prístupom rehabilitujúcim subjekt vo filozofii“ (2007, 448; prel. M. B.).¹²

V prípade predmetného skúmania nejde o stereotypné návraty k starým konceptom autora ako „výrobcu“ literárneho diela, teda iba o opakovanie biografických a psychologických prístupov, i keď je to svojho druhu ich rehabilitácia. Ide o vybu-

dovanie novej metodológie s akceptáciou koncepcie autora ako súčasti komplexného prístupu k literárnemu dielu, v ktorom každý aspekt má určitú nezastupiteľnú úlohu. Asi tak, ako keď kedysi Lucien Goldmann syntetizoval štrukturalizmus a sociológiu alebo Lev Vygotskij formálnu metódu a psychológiu literárneho tvaru, máme v úmysle urobiť z autora ako demiurga literárneho diela súčasť celostného uchopenia literatúry ako takej vrátane celého procesu literárnej komunikácie, teda intencionálne zameraného textu a čitateľa, ako aj entity literárneho života a ontológie artefaktu v čase a priestore. To znamená, že pre interpretáciu je rovnako dôležitý autor, konkrétny umelecký artefakt – literárny text, z ktorého vychádzame, ako aj kontexty. Kontexty ku konkrétnemu textu sú tiež konkrétne. Text a kontext sú v našom ponímaní určené vždy konkrétnym vzťahom. Podporou sú nám aj zahraničné výskumy zamerané na kategóriu autora.¹³ Metodologická novosť navrhovanej koncepcie spočíva v závere analýz v komplexnosti výskumných riešení, ktoré vyplynú z kombinácie východiskovej literárnovednej analýzy konkrétného textu s výskumom konkrétnych kontextov.

Pri vypracovaní historického kontextu je inšpiratívny prístup Cambridgeskej školy dejín politického myslenia. Ako pripomína jej zakladateľ Quentin Skinner, jednou zo základných chýb všeobecne používanej metódy, ktorá bazíruje na texte, je, že „vedec projektuje do skúmaného textu svoje očakávania“ (2010, 21 – 25). (Takto argumentoval už Gadamer a najmä Derrida.) Spomínaný fenomén Skinner uvádza ako v psychológii známy pod označením „determinujúci faktor mentálneho rázu“.

V presvedčení, že je potrebné znova rekonštruovať historický kontext, „spustiť sondu“ do času, keď dielo vzniklo, a rekognoskovať historické udalosti, okolnosti niekedy aj nanovo na základe archívneho výskumu, korešpondencie, denníkov a iných materiálov, nie sme sami. Tento postup sa osvedčuje najmä v oblasti výskumu tabuizovaných tém, v prípade diel proscribovaných autorov, ktoré tvoria jadro nášho skúmania. Dekonstrukcia doterajšieho historického kontextu a jeho rekonštrukcia tvorí základ nášho prístupu k historickému kontextu cez text. Hľadanie spôsobu uchopenia výskumného objektu komentuje Skinner nasledovne:

Rád by som sa tu zaoberal, nazdávam sa, základnou otázkou, čo sa núka každému historikovi ideí, ktorý sa pokúša hlbšie zaoberať nejakým dielom. Je jedno, či sa zameria na literárne dielo – báseň, divadelnú hru, román –, alebo na filozofické dielo – traktáty etického, politického alebo religiózneho charakteru –, v každom prípade zostáva základná otázka tá istá: aké postupy sú najvhodnejšie pre pochopenie tohoto diela? (2009, 56; prel. M. B.)

Neskôr komentuje postup, ktorý považujeme pri interpretácii za najbližší k pravde, preto sme ho prebrali do našej metódy: neinterpretovať text zo súčasného hľadiska, ale usilovať sa rekognoskovať text v podmienkach, v ktorých vznikol, a tak sa čo najviac priblížiť k „historickej identite“ textu:

Základný nárok metódy, ktorú tu opisujem, spočíva v tom, umožniť nám pochopenie historickej identity jednotlivých textov dejín ideí. Tieto texty treba chápať ako príspevky k určitým diskurzom. Týmto spôsobom sa zviditeľní, ako dodržiavajú, provokujú alebo podkopávajú etablované pravidlá samotných diskurzov. Všeobecný cieľ spočíva v tom, aby sme jednotlivé skúmané texty dali späť do tých kultúrnych a diskurzívnych kontextov, v ktorých boli pôvodne vytvorené (2010, 88; prel. M. B.).

Nový teoretický a metodologický koncept komplexnejšej interpretácie konkrétneho literárneho textu a kontextov¹⁴ počíta s využitím postupov novodobej hermeneutiky, hermeneutického kruhu¹⁵ ako výkladu textu. Korektívom možného „vkladania“ vlastných výkladov do interpretácie textu (Gadamer, Derrida) sú interdisciplinárne prístupy, kontexty, najmä historický, ale aj spoločenský a politický kontext, ako aj samotný text autora, ktorý je východiskom, má výpovednú hodnotu, ale stáva sa zároveň podstatnou súčasťou verifikácie interpretových myšlienkových postupov. Interpretácia textu uchopuje jeho konkrétnu realitu literárnovednou analýzou v hermeneutickom kruhu a analýzou jeho kontextov cez kategóriu autora textu, všetkých dostupných výpovedí historického kontextu, akými sú archívy, korešpondencia, interview atď. Čiže tento spôsob interpretácie sa týka jednotlivo národnej, ale následne, v komparatistických procesoch, nadnárodnej (nie postnárodnej) identity¹⁶, akú môže mať len umenie, ktoré nepozná štátne hranice, s prihliadnutím na špecifická kontextov, teda prostredia a času, čo zabezpečuje výskum a následné porovnanie jednotlivých textov a ich kontextov. Tieto prístupy k umeleckému artefaktu, ktoré zohľadňujú v čo najvyššej miere priestor a čas, teda historické a iné kontexty, súvisia cez osobnosť autora a aj interpreta s identitou umeleckého artefaktu a s identitou autora interpretácie. Otázky identity (autora, interpreta a umeleckého artefaktu – textu) sú kľúčové otázky vedomia o umení a literatúre všeobecne, o význame príspevku jednotlivých krajín do spoločnej pokladnice humanitného dedičstva. V medzinárodných kultúrnych vzťahoch medzi krajinami sú otázky akceptácie jednotlivých kultúr a ich významu veľmi dôležité. V súvislosti s identitou/identitami sa vehementne diskutuje o etických kategóriách vo vede, akými sú akceptácia, česť a nakoniec demokracia, ktorá bazíruje na korektnej vzájomnej akceptácii.¹⁷

Záverom možno povedať, že komplexnejší prístup k interpretácii textov, ktorý sme predstavili, sa skladá z literárnovedných analýz textov (z istého času – obdobia moderny – a z istého priestoru – domácej a svetovej literatúry – a s istými špecifikami niektorých literatúr – texty vznikajúce v totalitných režimoch, neskôr tabuizované a ignorované), z paralelnej analýzy kontextov a následne porovnaní typologických alebo genetických súvislostí. Pritom sa vedome vyhýbame projektovaniu vlastnej apriórnej predstavy do interpretácie textov, vedome zachovávame pluralitu rolí v identite autora, ktorá z jeho textov vyplýva. Považujeme za prirodzené, najmä ak ide o slovenskú literatúru, ktorej tvorcovia boli prevažne vedome angažovaní, rekognoskovať (z historického, sociologického, filozofického a iných hľadísk) svet, v ktorom žili a tvorili. Táto zložitá metóda je podobná ako známa metóda hermeneutického kruhu, v ktorom sa pozoruje predmet výskumu od jednotlivého k všeobecnému a naopak.

Výsledky takto koncipovanej metódy výskumu a teórie vstupujú do situácie, ktorá je mnohoroako problematická: v literárnovednom výskume sa upustilo od textovej analýzy, ktorá by mala demonštrovať východiská a následne tvrdenia literárneho vedca o autorovi. V postmoderných prístupoch literárnej vedy, no skôr už v štrukturalistických analýzach, ktoré v komunistických krajinách boli zaužívané ako skoro jediné, od výskumu života a archívnych materiálov oprostila literárneho vedca už bežná skepsa voči historickým faktom či dátam, ktorých existencia sa dá vraj rôzne interpretovať, preto sú nepoužiteľné, či skepsa voči „psychologizovaniu“. Teória siete,

na jednej strane – povedzme v komparatistike – taká produktívna (Pierre Bourdieu), potláča a celkom vytlačila akúkoľvek hierarchicky štruktúrovanú teóriu. Obrazne povedané, ikonu stromu, pevnú a neobíditeľnú okľukou, nahradila ikona rizómu – plazivého koreňa bez stredy, ktorý všetko obchádza bez vyrovnávania sa s čímkoľvek, tzv. rizomatická postmoderná komunikačná teória (Gilles Deleuze a Félix Guattari), v ktorej je existencia obmedzená len na vedľa seba existujúce prvky, komunikujúce podľa potreby s prostredím; prvky, ktorým sa uberá vlastnosť výšky či hĺbky, hierarchie vôbec. Možnosť úsilia, nasledovania „veľkých“ príkladov, hrdinstva alebo skvalitňovania čohokoľvek prestáva vo vedomí fungovať ako hodnota. Táto relativizácia negatívne zasahuje vieru, že svet možno ešte konštituovať, nejakým spôsobom svoje okolie ovplyvniť. Ba každé prílišné úsilie je podozrivé, pretože môže v sebe niesť zárodok neslávne známej totality. Tento všeobecný pocit priemernosti a nivelizácie, života bez pozitívnych – hrdinských činov, najmä i tých každodenných, privádza už aj mladú generáciu do beznádejnej apatie, ak len nepatrí ku skupine, ktorá je samostatne zabezpečená, a teda sa nemusí o nič zvlášť snažiť a usilovať. Tento trend je pre malé kultúry, ku ktorým slovenská kultúra a umenie patrí, absolútne zničujúci a neakceptovateľný.

Preto náš výskum, pri všetkom skromnom uvedomení si rizík a úskalí, sa usiluje oprieť o teórie¹⁸ a ich kombináciu, ktorými sa dá skúmaná problematika čo najobjektívnejšie (de)rekonštruovať, vychádzajúc a rešpektujúc čo najviac autoritu samotného predmetu výskumu – diela a života autora v daných kontextoch. Vracajúc sa k predmetu diskurzu, ktorému sme sa venovali v uvažovaní nad výskumom a používaním nadnárodných pojmov z oblasti humanitných vied, ako sú moderna/postmoderna, disent, totalita, totalitné režimy, vnútorná emigrácia, hegemonia, moderný kresťanský univerzalizmus, nadnárodný kontext či postnárodný konštrukt, kultúrne identity, diverzné dejiny jedného spoločstva a kultúry, uvažujeme zároveň o možnostiach, ako naplniť tieto abstraktá konkrétnym výskumom dejín umenia a literatúry jednotlivých krajín a vidieť ich jednotlivo – konkrétne, ale aj v súvislostiach. V oblasti vlastného komparatistického výskumu autorky tohto príspevku majú tu pojednané úsilia už malý, ale konkrétny výsledok: *kontextové monografie* (vydané doma aj v zahraničí) avizujú vstup neznámej slovenskej literatúry – literárnej moderny (v istých analyzovaných aspektoch aj kultúry a umenia) do paradigiem svetovej moderny.

POZNÁMKY

¹ „Postnárodný“ je pojem Jürgena Habermasa, filozofa Frankfurtskej školy, a patrí do politológie a hospodárskej politiky, no zatiaľ nepatrí – až na malé výnimky (pozri Domínguez – D’haen 2015) – do oblasti humanitných vied a kultúry. K pojmu pozri tiež Habermas 1998. Habermasa som sprevádzala, keď bol na Slovensku v roku 2000, a prekladala som pre tlač jeho článok „Warum braucht Europa eine Verfassung?“ (pozri Bojníčánová – Šimončíková Heribanová 2020). Jeho „misijná“ cesta patrí medzi zahraničné vplyvy a formy spolupráce na ústavodarných procesoch.

² Vzťah techniky a duchovna – filozofie a bytia vôbec spracoval Gabriel Marcel (1960).

³ Teória A. Honnetha, E. Ringmara a i. s dôrazom na vlastný koncept spoločenskej funkcie uznania rozpracúva najnovšia kniha Jozefa Bátoru ml. s názvom *Uznanie v Európskej únii: Zápas o obvyklosť, spravodlivosť a identitu*. Bratislava: Filozofická fakulta UK v Bratislave [v tlači].

- ⁴ Moderna nemá jednu definíciu. Pozri k tomu Hofmann 1998; Welsch 1987; Bátorová 2000, 2004; pozri tiež bibliografiu M. Bátorovej v Bojničanová – Šimončíková Heribanová 2020.
- ⁵ K viedenskej moderne pozri *Wien 1900. Aufbruch in die Moderne. Katalog zur Ausstellung*. Viedeň: Leopold Museum, 2019. Dostupné na: https://www.leopoldmuseum.org/media/file/583_W1900_Folder.pdf.
- ⁶ Pojem „vnútorná emigrácia“ platí pre životnú situáciu umelcov a tvorcov v totalitných režimoch. Pojem používam podľa Ernsta Loewyho (1979), ktorý ním vystihol situáciu umelcov v období tretej ríše. Pozri Bátorová 2006, 2012, 2015 a tiež bibliografiu M. Bátorovej v Bojničanová – Šimončíková Heribanová 2020.
- ⁷ Napríklad archív Libri prohibiti v Prahe uchováva materiály československých disidentov po roku 1968. Rovnako archív pri Osteuropa Institut Univerzity v Brémach, kde sú dokumenty disidentov Vyšehradskej štvorky. Všetky monografie autorky tejto práce sa zaoberajú „inak zmýšľajúcimi“, teda alternatívnymi umelcami, prinášajú pohľad do alternatívnej umeleckej problematiky. Týka sa to aj prevahy štúdií prednesených a publikovaných doma i v zahraničí; pozri bibliografiu M. Bátorovej v Bojničanová – Šimončíková Heribanová 2020. Ak postupujeme chronologicky: z prvej fázy slovenského disentu druhej polovice 20. storočia (1950 – 1968) bol publikovaný v roku 1950 bez vedomia autora román Jozefa Hnitku *Krížové štácie* (Bratislava: Pravda, 1949) na pokračovanie v *Ludových novinách* v Kanade (doklad DI LI ZA, 0/III – 1135, z 19. II. 1953). Pavol Strauss, postihnutý politicky tiež v 50. rokoch, vydal v Ríme dielo *Roztrhnutá opona* (1972); Dominik Tatarka patriaci do druhej fázy disentu (1968 – 1989) vydal v Nemecku s doslovom Zdeňka Mlynára *Písanky* (Köln: INDEX, Společnost pro českou a slovenskou literaturu v zahraničí, 1984).
- ⁸ *Kontextová monografia* je v našej teórii interpretácie pojem pre monografiu o jednom autorovi, ktorého cez podstatné znaky jeho tvorby získané analýzou konkrétnych textov a kontextov porovnávame s vybranými inonárodnými autormi a ich poetikami pri zohľadnení podobných, paralelných a špeciálnych kontextov.
- ⁹ Pozri Bátorová 2000, 2004, 2006, 2012, 2015.
- ¹⁰ Bátorová, Mária. 2016. „Slowakische Literatur der Moderne im Kontext der europäischen Moderne. Komparatistik und Sozialwissenschaften.“ Referát 23.7. 2016 na 21. svetovom kongrese medzinárodnej komparatistickej asociácie, 21. – 27. júla 2016, Univerzita vo Viedni. Panel Kabinetu Dionýza Ďurišina ÚFŠ „Autor, Text, Leser im Kontext. Komparatistik und Sozialwissenschaften“ (ed. M. Bátorová, I. Pospíšil). Bátorová, Mária. 2016. „Intertextualität‘ in der Moderne, Malerei und Literatur (Tagebücher und Bilder von Edward Munch im Vergleich mit den Romanen von Jozef Cíger Hronský).“ Referát 23. 7. 2016 na 21. svetovom kongrese medzinárodnej komparatistickej asociácie, 21. – 27. júla 2016, Univerzita vo Viedni. Panel ÚSvL SAV „Alte und neue Konzepte der Komparatistik in der globalisierten Welt“ (ed. R. Gáfrík, M. Zelenka).
- ¹¹ Pozri Pašteková, Soňa. „Dejiny literatúry.“ In *Hyperlexikón literárnovedných pojmov*. Dostupné na: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/autor/7/dejiny-literatury>.
- ¹² „Literaturtheorie und Literaturwissenschaft erörtern die moderne Literatur als Raum einer Auseinandersetzung um das ‚Subjekt‘, in dem kontroverse Tendenzen zur Geltung kommen. [...] Tendenzen zur Demontage des Subjekts stehen gerade im literarischen Raum Tendenzen zu dessen Selbstbehauptung gegenüber, analog zu Rehabilitierungsansätzen des Subjekts in der Philosophie.“
- ¹³ Napríklad Fotis Jannidis – Gerhard Lauer – Matías Martínez – Simone Winko (eds.) 2007.
- ¹⁴ Významnú úlohu pri tvorbe kontextu má autor aj čitateľ (v našom prípade konkrétny interpret). Jonasz Sławiński hovorí o *materskom kontexte* (utvára sa kultúrnymi, psychologickými a sociálnymi okolnosťami vzniku prejavu) a o *kultúrnom kontexte* (utvára sa v procese čítania prejavu, subjektívnou, aktuálnou interpretáciou textu). Každý text teda nesie aj istú inštrukciu pre tvorbu kontextu – kód, informáciu o znakových vzťahoch textu. Tá je deklarovaná autorskou príslušnosťou k textu a k určitému kontextu (1974, 157 – 170).
- ¹⁵ O probléme spojenia teórie a praxe sa dá uvažovať aj pri ostatných metódach filologických vied. K týmto problémom pozri Pokorný (2006). Monika Schmitz-Emans k hermeneutike uvádza: „Už v horizonte myslenia hermeneutiky, ktorá nachádza svoju neskorú sumarizáciu v Gadamerovom diele *Pravda a metóda*, sa jednotlivý subjekt rozplýva; jeho miesto preberá jazykovo konštituovaná tradícia. Avšak zároveň pripúšťa existenciu paralelne používaných metód“ (2007, 448; prel. M. B.).

- ¹⁶ Charles Taylor, profesor politickej filozofie na univerzite v Montreale, hovorí o tom, že „všemi sférami nášeho sveta proniká verejný internacionálny priestor a z toho plynouci stratégie vytvárania identít“ (2001, 41). Určuje tri úzko prepojené elementy modernej civilizácie: paradigmu identity, boj o uznanie a rovnostársky princíp. „Drama uznania sa odehráva na osobnej úrovni i na úrovni skupín“ (42). Česť a uznanie sú sociálny kapitál. Akceptácia je predpokladom demokracie.
- ¹⁷ Vedecký zborník Ehre. *Archaische Momente in der Moderne* pokladá česť za „všeobecný element štruktúry moderných spoločností, vzťahujúci sa na vzťah osobnej identity a sociálnej roly“ (Vogt – Zingerle 1994, 13).
- ¹⁸ Napríklad Raphael Lutz 2010. Táto a množstvo iných vedeckých publikácií v zahraničí svedčí o štandardne mnohorakých možnostiach skúmania, neovplyvnených služobnosťou literárnej vedy politike.

LITERATÚRA

- Arendt, Hannah. 2002. *Vita activa oder vom tätigen Leben*. München: Piper.
- Bátorová, Mária. 2000. *Jozef Cíger Hronský a moderna. Mýtus a mytológia v literatúre*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Bátorová, Mária. 2004. *Jozef Cíger Hronský und die Moderne*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bátorová, Mária. 2006. *Paradoxy Pavla Straussa*. Bratislava: Petrus.
- Bátorová, Mária. 2012. *Dominik Tatarka: slovenský Don Quijote (Sloboda a sny)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Bátorová, Mária. 2015. *Dominik Tatarka: The Slovak Don Quixote (Freedom and Dreams)*. Frankfurt am Main: Peter Lang. DOI: <https://doi.org/10.3726/978-3-653-06054-6>.
- Bátorová, Mária. 2018. „Nové metódy a možnosti výskumu v humanitných a spoločenských vedách.“ *AKADÉMIA. Správy SAV* 54, 5: 20 – 21.
- Bojničanová, Renáta – Tamara Šimončíková Heribanová, eds. 2020. *Komplexnosť tvorivosti. Zborník príspevkov k jubileu Márie Bátorovej*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV – Ústav svetovej literatúry SAV.
- Domínguez, César – Theo D’haen, eds. 2015. *Cosmopolitanism and the Postnational. Literature and the New Europe*. Leiden – Boston: Brill Rodopi.
- Habermas, Jürgen. 1998. „Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie.“ *Friedrich Ebert Stiftung Online Akademie*. Dostupné na: <https://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/50332.pdf> [cit. 15. 10. 2020].
- Hofmann, Werner. 1998. „Die Moderne im Rückspiegel. Hauptwege der Kunstgeschichte.“ München: C. H. Beck.
- Honneth, Axel. 1990. *Kampf um Anerkennung. Wissenschaftskolleg Berlin Jahrbuch 1989–90*. Berlin: Nicolaische Verlagsbuchhandlung.
- Honneth, Axel. 1994. *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Prel. Joel Anderson. Cambridge, MA: MIT Press.
- Honneth, Axel. 2018. *Anerkennung: Eine europäische Ideengeschichte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Jannidis, Fotis – Gerhard Lauer – Matías Martínez – Simone Winko, eds. 2007. *Texte zur Theorie der Autorschaft*. Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- Liba, Peter. 2001. *Otvorené návraty*. Nitra: Katedra kulturológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.
- Loewy, Ernst, ed. 1979. *Exil: Literarische und politische Texte aus dem deutschen Exil 1933–1945*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Lutz, Raphael. 2010. *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme: Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*. München: Beck.
- Marcel, Gabriel. 1960. *Der Untergang der Weisheit. Die Verfinsterung des Verstandes*. Heidelberg: F. H. Kerle Verlag – Wilhelm Rühling.
- Pokorný, Petr. 2006. *Hermeneutika jako teorie porozumění: Od základních otázek jazyka k výkladu bible*.

Praha: Vyšehrad.

- Ringmar, Erik. 1996. *Identity, Interest and Action. A Cultural Explanation of Sweden's Intervention in the Thirty Years' War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmitz-Emans, Monika. 2007. „Literaturwissenschaft und ihre Nachbarwissenschaften. Subjektdiskurse und Subjektkritik.“ In *Handbuch Literaturwissenschaft. Methoden und Theorien. Band 2*, ed. Thomas Anz, 446 – 448. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Skinner, Quentin. 2009. *Visionen des Politischen*. Eds. Marion Heinz – Martin Rühl. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Skinner, Quentin. 2010. „Bedeutung und Verstehen in der Ideengeschichte.“ In *Die Cambridge School der politischen Ideengeschichte*, ed. Martin Mulsow – Andreas Mahler, 21 – 25. Berlin: Suhrkamp.
- Sławiński, Janusz. 1974. „O problemach „sztuki interpretacji“.“ In *Dzieło. Język. Tradycja*, Janusz Sławiński, 157 – 170. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Taylor, Charles. 2001. *Multikulturalismus: zkoumání politiky uznání*. Ed. Amy Gutmann, prel. Alena Bakešová – Josef Velek – Marek Hrubec. Praha: Filosofia.
- Vogt, Ludgera – Arnold Zingerle, eds. 1994. *Ehre: Archaische Momente in der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Welsch, Wolfgang. 1987. *Unsere postmoderne Moderne*. Weinheim: VCH Acta Humaniora.

National and transnational aspects of Slovak literary modernism

National. Transnational. Postnational. Methodology. Theoretical model of communication. Text interpretation.

This study provides evidence of a realistic interpretation of political and cultural situations. It builds on an extended communication model of text interpretation based on analyses of the contexts (historical, sociological, philosophical and others) of the author, text and recipient. This represents an anthropological and interdisciplinary approach to analyzing “contextual monographs”. The verifier of interpretation is a specific text which anchors the research in the field of philology, and thereby also in literary theory. An interpretation model constructed in this way enables us to explore the possibilities of how a small and “unknown” literature can enter the canonic paradigms of global literature.

Prof. PhDr. Mária Bátorová, DrSc.
Ústav svetovej literatúry
Slovenská akadémia vied
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
maria.batorova@savba.sk